

АГРАРНА ОСВІТА НА ПОДІЛЛІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ: ІДЕЯ ТА ЧИН

Каденюк Олександр Степанович, доктор історичних наук, професор кафедри історії і філософії Подільського державного аграрно-технічного університету, м. Кам'янець-Подільський.

Завадська Ірина Михайлівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії і філософії Подільського державного аграрно-технічного університету, м. Кам'янець-Подільський.

Анотація

У статті аналізується вплив нових соціально - економічних реалій другої половини ХІХ ст. – поч. ХХ ст. на раціональне господарювання подільського селянства шляхом розповсюдження сільськогосподарських фахових знань. Тому в цей період в Російській імперії розширюється мережа сільськогосподарських навчальних закладів. Була розроблена методика сільськогосподарських змагань (конкурсів), та районних сільськогосподарських виставок, які проводило Подільське товариство сільського господарства і сільськогосподарської промисловості. Розвиток ринку та товарно-грошових відносин торкнувся аграрних галузей таких, як тваринництво, садівництво, вирощування цукрових буряків. Прикладом впливу капіталізації на сільське господарство краю була діяльність Агрономічної Ради при Губернській землевпорядній комісії та повітових Рад на місцях, які сприяли розповсюдженню сільськогосподарських знань серед селян двома шляхами: через інструкторів Подільської земської управи відділу сільського господарства та через сільськогосподарські школи.

Ключові слова: *Поділля, сільське господарство, селянство, ринкові відносини, сільськогосподарська освіта.*

ВСТУП

Вивчення ефективності діяльності нових форм господарювання у сільському господарстві сучасної України неможливе без переосмислення досвіду попереднього століття. Історична ретроспектива покликана забезпечити суспільство від можливих прорахунків минулого та створити цілісну концепцію нового господарського розвитку. У цьому контексті, неоціненною за своїм надбанням виступає практика діяльності селянських господарств в Україні періоду становлення та розвитку ринкових відносин, тобто капіталізації сільського господарства. Місці і ролі в цьому процесі шляхів та методів впровадження сільськогосподарських знань.

Наприкінці ХІХ початку ХХ століття в Російській імперії розширюється мережа сільськогосподарських навчальних закладів. 1883 року було видано Положення про сільськогосподарські школи [1, с.12]. Потреба в подібних навчальних закладах була викликана необхідністю підготовки фахівців для сільського господарства.

МЕТА РОБОТИ

Метою нашого дослідження є аналіз діяльності державних та громадських організацій з впровадження сільськогосподарських серед селянства Поділля в період капіталізації сільського господарства.

РЕЗУЛЬТАТИ

Спеціальна школа є одним із факторів у прогресі сільського господарства, яке може вдосконалюватися лише при наявності певних соціальних та економічних умов, що відбуваються в суспільстві. Тому в Положенні про сільськогосподарську освіту від 26 травня 1904 р. визначені сільськогосподарські навчальні заклади, які мали триступеневу підготовку спеціалістів для села: нижчі, середні та вищі [2, с. 221].

Навчальні заклади поділялися на нижчі сільськогосподарські училища, нижчі школи першого і другого розрядів та практичні сільськогосподарські школи. Нижчі сільськогосподарські училища мали на меті підготовку до практичної сільськогосподарської діяльності. В нижчих школах підготовка відбувалась переважно шляхом ведення практичних занять досвідченими спеціалістами сільського господарства.

Практичні школи готували умілих техніків - робітників з різних галузей сільського господарства. Це були головним чином овочівники, тваринники, садівники, виноградарі та ін. В таких школах термін навчання визначався згідно обраної спеціальності від одного до трьох років. Для вступу до них претендент повинен був володіти лише основами граматики, але і це було не головним. Важливим чинником в оволодінні сільськогосподарських знань було їх застосування у господарській діяльності, а це залежало від форм землеволодіння та землекористування.

Найменша кількість надільної землі на душу селянського населення чоловічої статі припадала на три українські губернії: Київську, Подільську і Полтавську. Величина наділу в цих регіонах коливалась від 1,7 до 1,9 дес. [3, с.47].

За щільністю населення Подільська губернія посідала в Російській імперії друге місце після Московської (остання лідирувала, насамперед, завдяки самій столиці – місту Москві). Враховуючи велику щільність населення Поділля, можна говорити про так зване аграрне перенаселення краю, яке, втім, було характерним і для всієї Правобережної України в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Це, безумовно, призводило до пролетаризації селянства та мобілізації земельної власності в руках тих, хто може організувати її використання з максимальним ефектом. За таких умов єдиним можливим напрямком розвитку сільського господарства є його інтенсифікація, оскільки в регіоні екстенсивні методи господарювання практично повністю вичерпали себе ще на початку ХІХ ст.

В той час, як невеликі господарства сіяли, в основному, з року в рік зернові, виснажуючи ґрунт і знижуючи його родючість, то в міцних, великих господарствах все більшу площу займали посіви трав як для поліпшення структури ґрунту; гак / для забезпечення худоби кормами. Торкнулися зміни і структури рільництва. У 1914 р., наприклад, 64 відсотки господарств По-

дільської губ. застосовували трипілля і 36 відсотків – інші форми обробки ґрунту [4, с. 15].

За таких умов середній валовий збір жита з 1 десятини у 1908-1914 роках становив у Подільській губернії 95 пудів, пшениці – 97 (у Київській – 94 та 100 пудів відповідно та 97 і 95 пудів – у Волинській) [5, с. 98]. Таким досить високим як на той час врожайам сприяло і більш широке використання добрив: фосфоритної муки, томасшлаків, натрієвої селітри тощо. Звичайно, більше добрив застосовували міцні, заможні господарства. На Поділлі у 1913 році в господарствах розміром до 3 десятин на 1 дес. ріллі їх припадало 0,03 пуда, а у великих економіях (понад 25 десятин) – 0,54 пуда [6, с. 15].

Тому на початку ХХ століття на Поділлі широкого розвитку набула земська агрономія [7, с. 221], яка була в змозі забезпечити наукову базу інтенсивними технологіями у сільському господарстві.

Земські агрономи пропагували поліпшення ведення господарства не лише популярними лекціями, а й наочно – показовими заходами. Агрономи проводили в господарствах досліди з мінеральними добривами та показували ефективність цих добрив. Певна увага надавалась удосконаленню землеробних знарядь, але це відбувалось в основному в приватних маєтках. Удобрення полів проводилось переважно органікою, фосфоритами і вапном, а селяни удобрявали свої землі органікою частково і в невеликій кількості.

Як засвідчує газета «Обзор Подольской губернии за 1908 год» в поміщицьких маєтках проводились досліди з «американським паром», що також давало непоганий врожай [8, с. 3-4].

Добре була розроблена методика сільськогосподарських змагань (конкурсів), та районних сільськогосподарських виставок, які проводило Подільське товариство сільського господарства і сільськогосподарської промисловості. Дане товариство було організовано в 1898 році [9, с. 116-118]. Товариство мало свій часопис «Справочный листок Подольского общества сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности». Редакція цього журналу тісно співпрацювала з Подільською земською управою, зокрема, з сільськогосподарським відділом, про що свідчить зміст видань земської управи «Экономическая жизнь Подолии», «Кооперативный листок земского управления Подольской губернии» та ін.

Передові аграрні технічні новинки широко рекламувалися в періодичній літературі, яка торкалась економічних питань. Велика кількість подібної реклами була вміщена, зокрема, у кожному номері «Економічного листка» – друкованого органу Подільського губернського земства, щонедільній газеті «Киевский отклик» виданні Київського губернського земства, журналі «Наша кооперація» та інших часописах. Досить якісна, як на той час, реклама вже сама по собі була ознакою стрімкого розвитку ринкових відносин.

У цих спеціалізованих виданнях публікувалися матеріали про організацію сільськогосподарських ярмарок, про життя різних Подільських сільськогосподарських товариств: Союзу скотозаводчиків, відділу садівництва й ін.

Прикладом впливу нових економічних реалій другої половини ХІХ ст. на сільське господарство краю була діяльність Агрономічної Ради при

Губернській землевпорядній комісії та повітових Рад на місцях. Ця інституція була створена в 1909 р. за ініціативою Головного управління землеустрою і землеробства на кошти, надані частково державою і частково земським Управлінням. Головним завданням у роботі Агрономічної Ради була допомога власникам одноосібних господарств у раціональному господарюванні та розповсюдженні сільськогосподарських знань шляхом проведення читань і співбесід, організації бібліотек, поширенню науково-популярної літератури з аграрних питань, організації різного роду виставок.

Восени 1911 р. була досягнута домовленість зі всіма повітовими земствами Подільської губернії щодо питання про передачу в розпорядження названої Ради організацію агрономічної допомоги населенню краю [10, с. 1].

Зокрема велика увага приділялись інформації про різноманітні сільськогосподарські виставки та ярмарки. В червні 1914 р. в м. Ярмолинці відбулась сільськогосподарська ярмарка в якій брали участь купці і селяни з Варшави, Одеси, Бердичева, Бессарабії та Поділля [11, арк. 54-55]. Досить показовою є інформація про правильну обробку землі: «Земля дает миллионы – правильная обработка и удобрение земли приносит хозяину большие урожаи» [12, арк. 72].

Враховуючи те, що в Подільській губернії проживали і поляки, в 1909 р. у Вінниці видається довідкове видання Подільського товариства сільських господарів, яке було дозволено владою 12 травня 1909 року [12, арк. 297]; членами товариства були поляки-поміщики [12, арк. 316]. Листок розсилався виключно членам товариства.

Товариство організувало практичні сільськогосподарські курси для населення, воно було одним з перших із розповсюдження сільськогосподарських знань серед селян Подолії [12, арк. 302-304].

Таким чином, сільськогосподарські знання серед селян розповсюджувалися двома шляхами: через інструкторів Подільської земської управи відділу сільського господарства та через сільськогосподарські школи.

Інструктору (земському агроному, роз'їзтному садівнику, виноградарю і ін.) доводилось обслуговувати великий район, переїжджаючи з місця на місце і надаючи поради окремим селянам, це не давало можливості достатньо ознайомитися з місцевими особливостями господарського життя і відповідно вплинути на його зміни. Поради фахівця носили суто формальний характер, все зводилось до пропаганди тих чи інших сільськогосподарських знань.

На 1911 р. агрономічний персонал складався з губернского агронома, його помічника, 13 агрономів повітових, 4 спеціаліста з виноградарства і виноробства, інструктора з садівництва і ого-родництва, і 18 агрономічних старост. Серед персоналу було 3 особи з вищою освітою, 10 – середньою і 19 – з початковою. Гошове утримання одного агронома становило досить значну суму - 1900 руб. на рік.

Стараннями названої установи на території губернії було засновано 179 показових полів і 206 ділянок. Найбільша кількість з них припадала на Балтський та Вінницький повіти. Доречно, що за своєю площею (від 4 до 6 десятин) показові поля наближались до середніх селянських ділянок одноосібників краю. Деякі з них закладалися безпосередньо на землях селян-

власників, другі – на землях, відведених для показових цілей з ліквідованих маєтків Селянського банку, а також таких, що належали приватним власникам і школам. 1911 роках було організовано відвідання групою селян показового поля в Ольгопільському повіті

Сільськогосподарська школа була складним і дорогим знаряддям розповсюдження знань і слугувала, в основному інтересам великого господарства. Сприяти покращенню та розвитку селянського господарства їй також було досить складно. У своїй більшості сільськогосподарські школи готували спеціалістів переважно для великих господарств, а такими були поміщицькі землеволодіння.

Досить важливу роль в аграрному виробництві Поділля відіграло промислове садівництво. Ця галузь завдяки високій товарності вирощуваних продуктів була прикладом активного проникнення ринкових відносин у сільськогосподарське виробництво. Особливістю садівництва на Поділлі було те, що ця форма господарювання стосувалась у переважній більшості тільки поміщицьких маєтків. Селянству з постійним дробленням земельних наділів внаслідок сімейних розділів було економічно не вигідно займатися садівництвом. Тому; що продуктивність садівництва можлива лише при наявності 0,5 десятини на душу населення. Незважаючи на це, в другій половині XIX ст. на Поділля з Москви і Петербурга прибували купці або їх прикажчики, котрі закуповували фрукти, частина яких продавалась у сухому вигляді, що свідчило про їх високу конкурент-ноздатність на ринках Російської імперії. Лише з Ушицького повіту Подільської губернії у 80-х роках щорічно вивозилося близько 300 тис. пудів чорносливу, а загальна площа садів Поділля на середину 90-х років становила майже 40 тис. десятин, де вирощувалося 3 млн. пудів плодів [13, с. 145]. На початку XX ст. за кількістю вивезених за її межі яблук (у середньому 380 тис. пудів за рік) Подільська губ. поступалась лише Таврійській [14, с. 47]. До повітів, де садівництво було розвинуте найкраще, належали Кам'янецький, Ушицький, Могилівський, Ямпільський, Літинський і Ольгопільський. Зокрема в Ольгопільському повіті, в містечку Кам'янка, було створено перший виноградник. Засновником його був П.Х. Вітгенштейн (1768-1842).

Найкращими виноградниками у Південно-Західному краї, як вважає дослідник садівництва А. Шміт, були виноградники П.Х. Вітгенштейна (у минулому головнокомандуючого російськими і пруськими військами під час війни з Наполеоном I). Лози кам'янського маєтку послужили джерелом для наповнення інших виноградників не тільки в губернії [15, с.40]. Це сприяло розповсюдженню знань населення Поділля в галузі виноградарства та виноробства.

Інша галузь сільського господарства Подільської губернії, яка набула значного розвитку після реформи 1861 р. і яка разом із хліборобством займала провідне місце в економіці регіону, – вирощування і переробка цукрового буряку. Важливість цих двох культур у сільськогосподарському виробництві як Поділля, так і Правобережної України, загалом, дозволила відомому досліднику А.І. Ярошевичу назвати Правобережну Україну буряківничо – пшеничним виробничим середовищем [16, с. 4]. Запровадження в сівозміну такого

коренеплоду нерозривно пов'язане з переходом до досконалішої системи рільництва з поліпшенням обробітку землі й годівлі худоби. Постійно існуючий попит на цукрові буряки позитивно впливав на розвиток як місцевої про – мисловості, так й сільського господарства. «Обробіток ґрунту під буряки, взагалі, досить складний і важкий, доведений у нас у багатьох бурякових господарствах до високого ступеня досконалості, особливо ж у південно-західних (у т. ч. Подільській) губерніях. Для обробітку застосовують у різних місцевостях різні, більш-менш досконалі знаряддя і плуги; а в окремих випадках вдаються навіть до парової оранки», – зазначав один з російських істориків-економістів початку ХХ ст. [17, с. 6].

Певною мірою розвиток ринку та товарно-грошових відносин торкнувся і такої аграрної галузі, як тваринництво. Маючи міцну кормову базу і обширні пасовища, поміщики Поділля часто скуповували на ярмарках велику рогату худобу для того, щоб після випасу і відгодівлі продати її восени чи взимку з метою отримання прибутку [18, арк. 5]. Чимало великої рогатої худоби відправлялося у Волинську губ. Частина збувалася у Петербург і Москву [18, арк. 83,89]. Незважаючи на це, тваринництво у поміщицьких маєтках Поділля в першій половині ХІХ ст. перебувало на досить низькому рівні. Однією з головних причин такого стану був швидкий розвиток зернового господарства, яке більше відповідало загальному низькому рівневі техніки і аграрної культури в цілому і могло забезпечити збільшення прибутків шляхом простого розширення орних земель.

На початку ХХ століття, особливо після реформи 9 листопада 1906 року, так званої «Столипінської аграрної реформи», актуальним стало питання про необхідність покращення селянського господарства – «...особливо було б подумати над тим, як прийти на допомогу селянам в справі підняття і покращення сільськогосподарської культури» [19, с. 1].

У діяльності Подільського товариства сільського господарства і сільськогосподарської промисловості були спроби з організації не тільки розповсюдження сільськогосподарських знань, а й створення умов з навчання дорослого і підростаючого покоління села, в розумному та раціональному застосуванні своїх сил та ресурсів у діяльності свого господарства.

Прагнучи якнайширше залучити інтенсивні методи господарювання в аграрну сферу економіки краю, ще в 1902 році Подільське товариство сільського господарства та сільськогосподарської промисловості відкрило відділення рослинництва, а у 1907 р. розпочало діяльність Довідкове інформаційне бюро. У коло обов'язків останнього входила розробка конкретних рекомендацій і порад щодо загальної організації та діяльності аграрних господарств, удобрення ґрунту, боротьби проти шкідників та хвороб рослин.

Це повинно було відбуватися через впровадження агрономічних пунктів на селі, керувати якими могли ті, хто був професійно підготовленим і знав специфіку певного сільськогосподарського району. Така особа і повинна була б бути «провідником сільськогосподарських знань у все селянське середовище» [20, с. 2].

Зокрема планувалося, що такий фахівець взимку проводить заняття із сільського господарства для підлітків, які проходили курс навчання в народній

школі. Для дорослого населення передбачалися як систематичні, так і тематичні заняття з різних видів господарської діяльності.

Як зазначав один з прихильників такої ідеї «на здійснення таких пропозицій, хоча б в скромних розмірах, зустрічає перепони в відсутності необхідних матеріальних можливостей і в безграмотності значної кількості населення» [21, с. 4].

Якщо враховувати такий стан речей, то в першу чергу необхідно було звернути увагу на загальноосвітні заходи серед селян, а наступний крок - це безпосередньо робота із впровадження спеціальних знань сільськогосподарської галузі.

Про зрушення в розвитку продуктивних сил сільського господарства регіону свідчить досить широке використання сільськогосподарських машин і вдосконалених знарядь праці. Характерно, що під впливом ринкових умов, сільськогосподарська техніка все більше проникала в селянське господарство. Заданими В. В. Нечитайла, на початку ХХ ст. поліпшені знаряддя праці у селянських господарствах Подільської губ. становили понад 20 відсотків загальної їх кількості [22, с. 214].

За умов активного розвитку ринкових відносин кінця ХІХ – початку ХХ ст. частину питань, пов'язаних із захистом економічних інтересів переважаючої більшості населення, особливо малозабезпеченої частини, від подальшої концентрації та монополізації ринку великим капіталом значну роль відіграв кооперативний рух. Саме він став могутнім чинником втягнення у товарно-грошові відносини широких верств населення, що сприяло конкуренції, розвитку малого та середнього бізнесу. Однією з особливостей розвитку торгівлі в Російській імперії була велика кількість торгівельних посередників. Було це характерно і для Подільської губ., де торгове посередництво набуло широкого розмаху. Можливо, через це на початку ХХ ст. за чисельністю споживчих об'єднань, кількістю їх членів та питомою вагою населення, охопленого кооперацією, саме Правобережна Україна займала перше місце в імперії [23, с. 100]. Особливо зросла кількість подібних організацій після 1905 р. За цим показником Київська та Подільська губернії займали, відповідно, перше та друге місце в Росії. Слід зазначити, що за темпами кількісного росту мережі кооперативних установ Подільська губ. навіть випереджала Київську [24, с. 151].

На території Подільського краю передумови розвитку ринкових відносин були закладені ще у дореформений період. Однак, у регіоні цей процес мав цілий ряд особливостей. Завдяки сприятливим географічним і кліматичним умовам ще протягом першої половини ХІХ ст. Поділля формується як район виробництва товарного хліба, а починаючи з 40-50-х рр. ХІХ ст. – цукрових буряків. Незважаючи на значне зростання посіву зернових культур, урожайність на селянських полях Поділля залишалася низькою. Зберігалася значна залежність землеробства від природних факторів, що за умови переважання зернового напряму сільського господарства краю значно підвищувало економічний ризик неврожаїв [25]. Підвищити врожайність можна було завдяки впровадженню інтенсивних методів господарювання, так необхідних за умов ринкової економіки. В свою чергу, їх розвиток можливий

лише за умови існування високого рівня аграрної культури в сільському господарстві, що ґрунтується на наукових методах ведення рільництва і тваринництва. Використання сучасних (для того часу) шляхів збільшення врожайності польових культур, покращення стада тварин якнайширшим колом аграрних виробників, у тому числі й численними порівняно дрібними селянськими господарствами, було надійною запорукою ефективного прибуткового господарювання в умовах конкуренції, притаманної ринковим відносинам. Тому в названий час на Поділлі особливо гостро постало питання розвитку сільськогосподарської науки та освіти, її проникнення в усі соціальні верстви та групи, оскільки від його вирішення значною мірою залежала економічна та соціальна стабільність в значному українському регіоні.

ВИСНОВКИ ТА НАПРЯМИ ПОДАЛЬШОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Приклад сільського господарства Поділля другої половини ХІХ – на початку ХХ ст. демонструє перевагу саме інтенсивних методів господарювання, під якими ми розуміємо порівняно більші витрати капіталу на одиницю площі земельної ділянки. За умов ринку, коли на рахунку кожна копійка, таке інвестування коштів у аграрне виробництво можливе лише при умові гарантії повернення їх та отримання прибутку. В умовах формування індустріального суспільства єдиною відповіддю на такі виклики часу мало стати створення регіонального осередку наукових досліджень в сільському господарстві, необхідність появи якого була продиктована всім соціально-економічним та культурним розвитком подільського краю протягом ХІХ - початку ХХ ст.

Таким чином, в умовах швидкого розвитку капіталізму та розбудови індустріального суспільства одним з найбільш ефективних шляхів інтенсифікації сільськогосподарського виробництва є його наукова організація. В свою чергу вона не можлива без створення відповідної освітньої та методологічної бази на регіональному рівні. Не випадково, що на території густонаселеного Поділля, де екстенсивне аграрне господарство себе вичерпало ще на початку ХХ ст., в період національно-демократичної революції 1917 – 1920 рр., у Кам'янці-Подільському розпочав свою діяльність Український університет, одним з факультетів якого став сільськогосподарський.

Література

1. Киевская старина. – 1883. – № 6. – 344 с.
2. Каденюк О. С., Ісакова Н.Л., Беренштейн Л. Ю., Коломієць С. С. та ін. Історія формування української моделі розвитку сільського господарства (з найдавніших часів до сьогодення). Частина 2 і 3 – К., 2003. – 260 с.
3. Гурко В.И. Устой народного хазяйства. – СПб., 1902. – 86 с.
4. Флоров В.И. Характеристика крестьянского хазяйства и земельный фонд Подольской губернии. – Винница, 1917. – 46 с.
5. Доклады Подольской губернской управы по делам земского хазяйства, – Каменец-Подольский, – 1909. – №30, – 340 с.
6. Обзор Подольской губернии 1908 г. – Винница. 1908. – 220 с.
7. Свод законов Российской Империи. Т. XIV. – 1890.
8. Отчет агрономической помощи хазяйствам за 1910 г. – Каменец-Подольский, 1911.
9. Экономическая жизнь Подолии. №12, — 15 июня 1914.
10. Экономическая жизнь Подолии №13, — 01 июля 1914.
11. Державний архів Хмельницької області, (далі ДАХО) ф. 228 оп. 2 спр. 33. – 297 арк..

12. ДАХО, ф.228 оп. 2 спр. 34. – 316 арк.
13. Обзор Подольской губернии за 1905 г. (Приложение к ежегодным отчетам Подольского губернатора). Каменец-Подольск, 1906.
14. Догорукий П. Российская родословная книга. 3-я часть, – СПб., 1856.– 618 с.
15. Шмит А. Что кому из нас сажать в своих садах. – СПб., 1899. – 126 с.
16. Ярошевич А.И. Юго-Западный край в экономическом отношении. – К., 1913.
17. Волохов Л. В. Сахарная промышленность России в цифрах. – К., 1913.
18. ДАХО – Ф. 228. – Оп. 1. – Спр. 10600.
19. В помощь сельскому хозяину// Киевский отклик. – 1904. – 92 с.
20. Отчёт агрономической помощи хозяйствам за 1910 г. – Каменец- Подольский, 1911.
21. Отчёт по оказанию агрономической помощи хозяйствам единоличного владения в Подольской губернии за 1911 г. – Каменец-Подольский, 1912.
22. Нечитайло В. В. Селянське господарство фермерського типу в Україні: історія і сучасність. – Кам'янець-Подільський, 2004. – 440 с.
23. Гайдай Л.І. Роль кооперації у розвитку капіталізму в сільських господарствах Правобережної України (1906-1914 рр.) //УІЖ. – 1977. – №4. – С. 100-106.
24. Кругляк Б. А. Внутренняя торговля в России в конце XIX - начале XX века. (На материалах Украины). – Самара, 1992. – 180 с.
25. В. Бертесон «Распространение сельскохозяйственных знаний среди крестьян»// Справочный листок сельского хозяйства и сельскохозяйственной промышленности. №8. – 1906. – 84 с.

REFERENCES

1. Kyiv Antiquity. – 1883. – № 6. – 344 p.
2. Kadaniuk O. S., Isakova N. L., Berenshtein L. Yu., Kolomiets S. S. et al. History of Formation of Ukrainian agriculture development model (since ancient times until the present). Parts 2 and 3. – K. , 2003. – 2006 p.
3. Gurko V. I. Foundations of national economy. – SPb., 1902. – 86 p.
4. Florov V. I. Characterization of peasants' economy and land fund of Podillia Province. – Vinnitsa, 1917. – 47 p.
5. Reports of Podillia Province Board on zemstvo economy affairs. – Kamenets-Podolskiy, 1909. – №30. – 340 p.
6. Podillia Province Review 1908. – Vinnitsa, 1908. – 220 p.
7. Russian Empire Code of Laws. V. 14. – 1890.
8. Account of agronomic assistance to farms in 1920. – Kamenets-Podolskiy, 1911.
9. Economy life in Podillia. №12. – June 15, 1914.
10. Economy life in Podillia. №13. – June 15, 1914
11. State Archives of Khmelnytsky Region (SAKR), Fund 228, List 2, File 33, Sheet 297.
12. SAKR. – F. 228, L. 2, F. 33, Sh. 316.
13. Podillia Province Survey of 1905 (Supplement to Podillia Governor's annual reports). – Kamenets-Podolsk, 1906.
14. Dolgorukiy P. Russian family register. Part 3. – SPb., 1956. – 618 p.
15. Shmit A. What we have to plant in our gardens. – SPb., 1899. – 126 p.
16. Yaroshevich A. I. South-western land's economy. – K., 1913.
17. Volohov L. V. Russian sugar-producing industry in numbers. – K., 1913.
18. SAKR. – F. 228, L. 1, F. 10600.
19. To help a farmer // Kyiv response. – 1904. – 92 p.
20. Account of agronomic assistance to farms, 1910. – Kamanets-Podolskiy, 1911.
21. Account of agronomic assistance to private farms in Podillia province in 1911. – Kamenets-Podolskiy, 1912.
22. Nechytailo V. V. Peasants farm economy in Ukraine: history and the present. – Kamianets-Podislly, 2004. – 440 p.

Випуск 36

23. Haiday L. I. Role of cooperatives in capitalism development in country farms in Right-Bank Ukraine (1906-1914) // Ukrainian History Journal. – 1977. – №4. – P. 100-106.
24. Kruhliak B. A. National trade in Russia at the end of the 19th – the beginning of the 20th cent. (The Study of Ukraine). – Samara, 1992. – 180 p.
25. Berteson V. Distribution of Agricultural knowledge among peasants // Reference leaflet of agriculture. – №8ю – 1906. – 84 p.

Каденюк А.С. Завадская И.М. АГРАРНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ НА ПОДОЛИИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКОВ: ИДЕЯ И РАСПРОСТРАНЕНИЕ.

В статье анализируется влияние социально-экономических реалий второй пол. XIX – нач. XX веков на рациональное хозяйствование подольских крестьян путём распространения сельскохозяйственных знаний.

Ключевые слова: Подолье, сельское хозяйство, крестьянство, рыночные отношения, сельскохозяйственное образование.

Kadeniuk O. S., Zavadskaya I.M. AGRARIAN EDUCATION IN PODILLIA IN THE 2ND HALF OF THE 19TH – AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURIES: IDEA AND RANK.

Summary. The article deals with the influence of new social and economic realia of the 2nd half of the 19th – the beginning of the 20th centuries on rational agriculture by force of specialized agricultural knowledge distribution. That is why the network of agricultural educational establishments widened in the Russian Empire during this period. The methodology of agricultural contests and regional agricultural exhibitions held by Podillia Society of Agriculture was devised. The development of market and commodity-money relations influenced such agrarian spheres as cattle rising, gardening, betroot growing. The example of capitalization influence upon agriculture of the province was the activity of Agronomic Council under the Province Land Ordering Commission and District Councils which facilitated the distribution of such knowledge among the peasants by two ways: through instructors of Podillia zemstvo board of agriculture and agricultural schools.

Key words: Podillia, agriculture, peasantry, market relations, agricultural education.

Рецензент: Дьомін О.Б., доктор історичних наук, професор.

Стаття подана
13.04.2012